

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ — ΤΜΗΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΕΣ — ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

ΛΟΓΟΣ ΕΚΦΩΝΗΘΗΣ ΤΗΝ 30ήν ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1967
ΥΠΟ ΤΟΥ ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ
ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΦΑΝΗ Ι. ΚΑΚΡΙΔΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ
1967

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ — ΤΜΗΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΕΣ — ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

ΛΟΓΟΣ ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΤΗΝ 30^{ην} ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1967
ΥΠΟ ΤΟΥ ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ
ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΦΑΝΗ Ι. ΚΑΚΡΙΑΔΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ
1967

Τὴν Δευτέραν, 30ὴν Ἰανουαρίου 1967, καὶ ὄραν 19ην ἀπογευματινὴν εἰς τὴν αἴθουσαν τελετῶν τοῦ νέου διδακτηρίου τῆς Φιλοσοφικῆς καὶ Μαθηματικῆς Σχολῆς — Τμημάτων Ἰωαννίνων, παρουσία τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ἰωαννίνων κ. Σεραφεῖμ, τῶν Νομαρχῶν Ἰωαννίνων καὶ Πρεβέζης, ἐκπροσώπων τῶν Ἀρχῶν τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἄλλου ἐκλεκτοῦ ἀκροατηρίου, ἐγένετο ἡ τελετὴ τοῦ ἐτησίου ἐορτασμοῦ τῆς μνήμης τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν. Κατ' αὐτὴν καὶ μετὰ σύντομον εἰσήγησιν τοῦ Προέδρου τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς κ. Στυλιανοῦ Καψωμένου, ὁ καθηγητὴς τῆς Κλασσικῆς Φιλολογίας κ. Φάνης Ι. Κακριδῆς ἐξεφώνησε τὸν παρατιθέμενον πανηγυρικόν.

Ἐκ τῶν μαθητικῶν μας χρόνων ὡς σήμερον θυμόμαστε ὅλοι μιὰ διαπίστωση νὰ ξαναγυρίζη σὲ ποικίλες ἀλλὰ οὐσιαστικὰ ταυτόλογες διατυπώσεις κάθε φορὰ πού στὴ διδασκαλία ἢ σὲ λόγο πανηγυρικὸ γινόνταν ἀναλυτικὰ λόγος γιὰ τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες: οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες — ἀκούσαμε συχνὰ — εἶναι αὐτοί, πού μὲ τὸ ἔργο τους συνδυάζουν τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ μὲ τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα. Τοῦ συνδυασμοῦ αὐτοῦ βλάστημα εἶναι ὁ πιὸ ἀκριβὸς καρπὸς πού ὀρίμασε στὸν ἑλληνικὸ χῶρον: ὁ ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμὸς.

Ὅσες φορές, καὶ ὅπου καὶ ἂν ἀκούστηκε, τὸ νόημα αὐτὸ εἶναι ἀπόλυτα σωστό. Ἔτσι, καὶ μόνον ἔτσι μπορεῖ νὰ χαρακτηριστῇ καίρια ἢ συμβολὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν στὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος: τοῦτο εἶναι τὸ μεγάλο τους ἐπίτευγμα.

Διαλέξαμε καὶ ἐμεῖς αὐτὴ τὴ βασικὴ διαπίστωση θέμα τοῦ σημερινοῦ μας πανηγυρικοῦ, καὶ αὐτὸ γιὰ δύο λόγους: πρῶτα, γιὰ τὴν μεγάλη ἀλήθειαν δὲν πρέπει κανεὶς ποτὲ νὰ διστάζῃ νὰ τὴν ἐπαναλαβαίνῃ — ἕνας πανηγυρικὸς κερδίζει ἴσως σὲ πρωτοτυπία, παραβαίνει ὅμως τὸν κύριον σκοπὸ τῆς ὑπαρξῆς του, ὅταν παραβλέποντας τὸ κεντρικὸ ἀντικείμενον τοῦ ἑορτασμοῦ, φωτίζει πτυχές, ἀγνωστες ἴσως καὶ ὄχι ἀσήμαντες, μὰ περιφερειακές. Δεύτερον κίνητρο στὴν ἐκλογή μας, ἦταν πού ἀκριβῶς ἢ ἐπανάληψη τοῦ κάθε κοινοῦ τόπου καὶ ἢ ὁμόφωνη παραδοχὴ του — ὅπως κάθε ἐπανάληψη καὶ κάθε ὁμοφωνία — ἔχουν τὴν τάση νὰ ἀποκοιμίζουσι τὸ ἐνδιαφέρον, φτάνουσι νὰ καταργήσουσι τὴν αὐτόβουλη ἀξιολόγησιν καὶ τὴ συνειδητὴ οἰκειοποίησιν τοῦ διδάγματος: ναί, καταργοῦν πολλὰς φορές καὶ αὐτὴν ἀκόμα τὴ βαθύτερη κατανόησιν, ἔτσι πού νὰ μένη πολὺς χῶρος γιὰ τὸν ὁμιλητὴν καὶ τὸ ἀκροατήριον, πού δὲν τοὺς φτάνει νὰ ἀναφέρουσι καὶ νὰ παινέσουσι, μὰ θέλουσι καὶ νὰ καταλάβουσι καὶ νὰ κάνουν δικό τους τὸ δίδαγμα τῆς ἡμέρας.

Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες εἶναι αὐτοί, πού μὲ τὸ ἔργον τους — ποῦ ἔργον τους; τὸ συγγραφικόν; τὸ θεολογικόν; τὸ ἐκκλησιαστικὸν διοικητικόν; τὸ κοινωνικόν; — συνδυάζουσι — τί σημαίνει ἐδῶ συνδυάζω; συμπληρώνω τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο; συμβιβάζω; μετουσιώνω ἢ τουλάχιστον μεταπλάθω δύο στοιχεῖα σὲ ἓνα τρίτον; ἀνακατεύω; ἀθροίζω; — συνδυάζουσι τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸ πνεῦμα — ποῦ ἀκριβῶς; τὸ κλασσικόν; τὸ ἀλεξανδρινὸν - κλασσικιστικόν; τὸ ἀττικιστικὸν - νεοπλατωνικόν, πού ἐπικρατεῖ στίς

μέρες τους; — τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πνεῦμα μὲ τὸ χριστιανικὸ — μὰ δὲν εἶναι αὐθύπαρκτο τὸ χριστιανικὸ; καὶ εἶναι ἡ συμπλήρωσὴ τοῦ ἔργου ἀνθρώπινο; τί ἀκριβῶς δηλώνει ὁ ὅρος ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμός; προσθέτει τίποτα στὸ χριστιανισμὸ ἢ ἑλληνικὴ διάστασις, ἢ μήπως παρουσιάζει ἢ ἑλληνικὴ μορφή τοῦ Χριστιανισμοῦ καμιὰν οὐσιαστικὴ ἰδιότητα;

Ἦστερα ἀπὸ μιὰ τέτοια θέσις τῶν προβλημάτων, εἶναι φανερὸ πὼς δὲ θὰ φιλοδοξήσουμε σήμερα νὰ δώσουμε λύσεις· σκέψεις μόνον θὰ ἐκθέσουμε πάνω στὸ τεράστιον θέμα, καὶ ἴσως τὸ κέρδος μας νὰ εἶναι πλεονεκτήματα ὁ προβληματισμὸς καὶ λιγότερον τὰ κερδισμένα συμπεράσματα.

Μιὰν ἀκόμα ἐπιφύλαξιν μένει νὰ διατυπώσουμε: ὁ σημερινὸς ὀμιλητὴς θεολόγος δὲν εἶναι· ὡς ἀντικείμενον οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες τοῦ εἶναι πλεονεκτήματα ἀπὸ τῆς φιλολογικῆς πλευρᾶς· καὶ ἂν συχνὰ τολμήσουμε νὰ θίξουμε θέματα θεολογικά, εἶναι πρῶτα γιὰτὶ ἀκριβῶς στὸ ἔργο τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν συναντιοῦνται ἀλληλένδετες οἱ δύο ἐπιστῆμες καὶ ὕστερα, γιὰτὶ σὲ τελευταία ἀνάλυσις ἢ ἀπόστασις ποὺ χωρίζει τὴ θεῖα βούλησις ἀπὸ τὴν ἀνθρώπιναν ἐρμηνείαν τῆς εἶναι τόσο μεγάλη, ποὺ μπροστὰ τῆς ἢ διαφορὰ τοῦ εἰδικοῦ ἀπὸ τὸν ὄχι εἰδικό, σὲ μιὰ μεγάλη τουλάχιστον κατηγορία θεμάτων, ἴσως νὰ ἐξαφανίζεται.

Ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς κατάρτησις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου διαπιστώνουμε στὸ χωρὸ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, ὅπως καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἔκτασις τῶν κρατῶν τῶν διαδόχων, ἕνα ἑνόνον ἑλληνισμὸ· ἑλληνισμὸς στὴ γλῶσσα, τὴν τέχνη, τὴ θρησκεία καὶ τὴ φιλοσοφία. Τὸ ρωμαϊκὸ κράτος θὰ κἀν τὴν περιόχην αὐτῆς δικῆς τοῦ πολιτικά· οὔτε στιγμὴ ὅμως δὲ θὰ ἀνακόψῃ, ἀντίθετα, θὰ ἐνισχύσῃ τὸν ἑλληνισμὸ τῆς αὐτοκρατορίας του. Τὸ ρωμαϊκὸ πνεῦμα ἔχει νὰ δείξῃ πρωτότυπα ἐπιτεύγματα σημαντικὰ στὸν τομέα τῆς πρακτικῆς διοικήσεως, τῆς νομολογίας, τῆς στρατιωτικῆς τέχνης καὶ τῆς πολιτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Σὲ αὐτοὺς τοὺς τομεῖς ἢ ἐπίδρασή του, καὶ στὴν ἴδια τὴν Ἑλλάδα, θὰ εἶναι μεγάλη· δὲ θὰ συνανηθῆ ὅμως κἀν ἢ ἐπίδρασις αὐτῆ μὲ τὸν ἑλληνισμὸ, ποὺ αὐτὸς καλύπτει τομεῖς καθαρὰ πνευματικούς, τομεῖς ποὺ σὲ αὐτοὺς καὶ ὁ πυρῆνας ἀκόμα τοῦ ρωμαϊσμοῦ, ἢ Ρώμη, ἐλληνίζει! Στὸ χωρὸ αὐτό, ὑποταγμένον μαζὶ μὲ πλῆθος ἄλλους λαοὺς, ζεῖ τὸ Ἰουδαϊκὸ ἔθνος στὴ γῆ τῶν πατέρων του, τὴν κερδισμένη μὲ τοὺς χίλιους ἀγῶνες, ποὺ ἔχει νὰ διηγηθῆ τὸ προγονικὸν τοῦ βιβλίον, ἢ Παλαιὰ Διαθήκη. Ἀνάμεσά τους θὰ γεννηθῆ καὶ θὰ διδάξῃ ὁ γιὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ Μεσίας, ποὺ ἀναφέρουν οἱ Γραφεῖς. Ἡ παρουσία καὶ ἢ διδασκαλία του ἀντιπροσωπεύουν ἀπέναντι τῆς Παλαιᾶ Διαθήκης μιὰν ἐπαλήθευσιν μὰ καὶ μιὰν προδοσίαν: ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε

τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς¹. Ὁ χαρακτήρας τῆς προόδου αὐτῆς μᾶς γίνεται φανερός, ὅταν ὁ ἴδιος ὁ Θεάνθρωπος στὴν ἐπὶ τοῦ ἔρους ὁμιλία μᾶς διδάσκει: οὐκ ἤλθον καταλῦσαι (τὸν νόμον ἢ τοὺς προφῆτας) ἀλλὰ πληρῶσαι. Μέσα στὴ διπλῆ ἔννοια τοῦ πληρῶσαι ἐρμηνεύεται ἡ τεραστία εὐσπλαχνία τοῦ Θεοῦ, ποὺ στέλνει τὸν ἴδιο του τὸ γιὸ νὰ ἐκπληρώσῃ καὶ νὰ ὀλοκληρώσῃ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τὴν ἀποκάλυψη. Τί ὅμως μεσολάβησε — ἂν μεσολάβησε κάτι — ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς πρώτης ἀποκάλυψης, ποὺ νὰ δικαιολογῇ τὴν πληρώσῃ της;

Μιὰν ἀπάντηση μᾶς δίνουν τὰ ἴδια τὰ χωρία, ὅπου ὁ Χριστὸς ἀντιπαρθέτει τὸ ῥηθὲν μὲ τὸ δικό του τὸ μήνυμα: δὲν ἀφοροῦν φυσικὰ τὰ βασικὰ ὄντολογικὰ καὶ ἀξιολογικὰ θέματα τῆς ὑπαρξῆς, τῆς ταυτότητας καὶ τῶν κατηγορημάτων τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Δημιουργίας: ἀφοροῦν τὴ σχέση τῶν ἀνθρώπων μεταξὺ τους καὶ ἀπέναντι στὸ Θεό· καὶ ἔτσι ποὺ ὁ Θεὸς στὴν τελειότητά του εἶναι ἀδιανόητο νὰ ἐξελισσεται, πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἐξελίχτηκε. Καὶ ἴσως αὐτὸ νὰ πληροῖ ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ, τὸ νόμο τὸν παλιὸ σύμφωνα μὲ τὸ νέο ἐξελικτικὸ στάδιο τῆς ἀνθρωπότητας, σύμφωνα μὲ τὸ νέο ἄνθρωπο, ποὺ ἀκριβῶς γιὰ νὰ τὸν βοηθήσῃ ἐνανθρωπίστηκε καὶ ἡ θεία οὐσία. Σὰν τὸν ἀμπελοργό, ποὺ τὰ πρῶτα φύτρα στὸ καινούργιο ἀμπέλι θὰ τὰ στηρίξῃ πρῶτα μὲ καλάμια λεπτά, καὶ ὅταν ἔρθῃ ἡ ὥρα τὸ κλῆμα νὰ σηκωθῇ καὶ νὰ καρποφορήσῃ, τότε θὰ ἀντικαταστήσῃ ὀλοκληρώνοντας τὴ φροντίδα του τὰ καλάμια μὲ σιδεροδεσιεὲς ἰσχυρές, ἔτσι καὶ ὁ θεῖος λόγος τῆς Καινῆς Διαθήκης θὰ δοθῇ ἀπὸ τὴ Θεία Πρόνοια στὸν ἄνθρωπο συμπληρωματικὰ στὸ πρῶτο στηρίγμα, τώρα ποὺ ἀνδρώθηκε καὶ ἤρθε ἡ ὥρα νὰ φέρῃ καρπὸ.

Τοῦτο τὸ μέστωμα τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ τὸν κάνει ἄξιο νὰ δεχτῇ τὸ νέο κήρυγμα καὶ νὰ καρποφορήσῃ, συντελέστηκε κυρίως στὸ χῶρο τὸν ἑλληνικό, ὅπου γιὰ πέντε τουλάχιστον αἰῶνες παρακολουθοῦμε τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα νὰ ἐξελισσεται μὲ γιγάντια βήματα καὶ νὰ ἀνακαλύπτῃ μέρα μὲ τὴ μέρα τὶς δυνατότητές του. Ὅταν στὸ τέλος τοῦ τετάρτου προχριστιανικοῦ αἰῶνα τὸ κλασσικὸ πνεῦμα ὀλοκληρώνει ἢ σχεδὸν ὀλοκληρώνει τὴν πορεία του, ἔχει ἐξαντληθῇ τὸ περιθώριο τῆς ἀνθρώπινης πνευματικῆς ἐξέλιξης τῆς αὐτοδύναμης. Ἀπὸ δῶ καὶ ἐμπρὸς μόνο ἡ ἀποκάλυψη θὰ τοῦ δώσῃ κάτι πάρα πέρα, θὰ τοῦ ἀνοίξῃ πάλι δρόμο νὰ προχωρήσῃ καὶ θὰ τὸ στηρίξῃ σὲ γόνιμη καρποφορία.

Ἐπιτρέψτε μου νὰ διατυπώσω μιὰν ἀπορία: ἂν ἡ νέα ἐπέμβαση τῆς Θείας Πρόνοιας ἔρχεται νὰ συναντήσῃ μιὰν ἀλλαγὴ στὴν ἀνθρώπινη κατάσταση, καὶ ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ ἔχει συντελεστῇ στὸν ἑλληνικὸ κυρίως χῶρο, ὄχι τόσο στὸν Ἰουδαϊκὸ, γιὰτί τότε ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ νὰ μὴν πραγματοποιῆ στὴν Ἑλλάδα; Χωρὶς φυσικὰ πάλι νὰ νομιζοῦμε πὼς ἐρμηνεύουμε τὴ

Θεία Βούληση, δικαιούμαστε να αναζητήσουμε μιάν απάντηση: μιὰ ἀποκαλυπτική διδασκαλία τοῦ Θεοανθρώπου στὸν Ἑλληνα ἀκροατῆ — ναί, ἀκόμα καὶ μόνο ἡ ἄμεση ἐπίδραση τῆς θείας παρουσίας, θὰ πλήγωνε αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ιδιότητα τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, ποὺ τὸ Θεῖο θέλει νὰ ἀξιοποιήσῃ καὶ νὰ δοκιμάσῃ: τὴν ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου μόνος καὶ ἀνεξάρτητος νὰ κρίνῃ τὴν κάθε διδασκαλία καὶ νὰ ἀκολουθήσῃ ἢ ὄχι τὴν κάθε ἐντολή.

Θεῖο ἔτσι μέλημα, νὰ μὴν παραχτῆ στὴν ὀργανικότητά της ἡ ἀνοδικὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου, κάνει ἡ διδασκαλία τοῦ Σωτήρα νὰ φτάσῃ στὴν Ἑλλάδα μὲ δρόμο φυσικό: στὴν καρδιά, στὸ νοῦ καὶ τὰ χεῖλη ἐνὸς ἄγνωστου τότε ἀνθρώπου, ποὺ μιὰ μέρα οἱ Ἀθηναῖοι θὰ τοῦ ζητήσουν νὰ ἀνέβῃ νὰ μιλήσῃ στὸν Ἄρειο Πάγο. Ἄς ζήσουμε μιὰ φορὰ ἀκόμα τὴ θεμελιακὴ στιγμή τοῦ Ἑλληνοχριστιανισμοῦ· διαβάζουμε ἀπὸ τὶς πράξεις τῶν Ἀποστόλων στὸ δέκατο ἔβδομο κεφάλαιο: *διελέγετο μὲν οὖν (ὁ Παῦλος) ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας. τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἐπικουρίων καὶ Στοϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλλον αὐτῷ, καὶ τινες ἔλεγον· τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; οἱ δὲ ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι· ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν εὐηγγελίζετο. ἐπιλαβόμενοι δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον ἤγαγον, λέγοντες· δυνάμεθα γνῶναι τίς ἡ καινὴ αὕτη ἢ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδασχῆ; ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν· β ο υ λ ὀ μ ε θ α ο ὖ ν γ ν ὦ ν α ι τίνα θέλει ταῦτα εἶναι. Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι εἰς οὐδὲν ἕτερον ἠῦκαίρου ἢ λέγειν τι ἢ ἀκούειν τι καινότερον. Καὶ ὅταν τελείωσε ὁ Παῦλος τὸ λόγο του: ἀκούσαντες...οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπαν· ἀκουσόμεθ' αὐτοῦ περὶ τούτου καὶ πάλιν...τινὲς δὲ...ἐπίστευσαν.* Τοῦτος εἶναι ὁ σωτὴρ δρόμος, πῶς ὁ ἄνθρωπος πρωτοδέχεται τοῦ Θεοῦ τὸ μῆνυμα· καὶ εἶναι καὶ αὐτὸ ἀναπόσπαστο κομμάτι τοῦ ἐλληνοχριστιανικοῦ πνεύματος, ἡ φιλελεύθερη καὶ ἀνεπηρέαστη ἐθελούσια καὶ συνειδητὴ προσχώρηση τοῦ κάθε ἀτόμου στὸ Χριστιανισμό. Μήπως ἀκόμα καὶ σήμερα, στὸ χριστιανικὸ κόσμος, ὁ δισταγμός, ἡ κ α λ ι π ά λ ι ν ἀ κ ρ ὀ α σ ι ε ς, ἢ καὶ ὁ παροδικὸς χλευασμὸς ἀκόμα — γιὰ τὶς ἐξαιρετικὰ ἀτίθασες φύσεις καὶ ἡλικίες — δὲν εἶναι συνηθισμένα φαινόμενα στὸ δρόμο πρὸς τὴ σωστὴ πίστη;

Ἔτσι μὲ τὸν ὀργανικὸ φυσικὸ τρόπο ἐναποθέτει τὸ σοφὸ χέρι τῆς Θείας Βούλησης στὸν ἄγριο κορμὸ τοῦ πιὸ προηγμένου τὴν ἐποχὴ αὐτῆ ἀνθρώπου, τοῦ μετακλαστικοῦ Ἑλληνα, τὸ ἡμερο μπόλι τῆς χριστιανικῆς πίστεως· ἡ μεταχώμωση ἀρχίζει.

Σιγὰ στὴν ἀρχή, ὕστερα ὅλο καὶ πιὸ ἔντονα τὸ δέντρο αἰσθάνεται τὴ νέα δύναμη νὰ κυκλοφορῇ καὶ νὰ τὸ κυριεύῃ. Ἐξένο ἀκόμα σῶμα τὸ νέο τὸ μπόλι τρέφεται καὶ δυναμώνει μέσα στὴν ἀντίδραση, ποὺ εἶναι, ξέρομε, τόσο πιὸ ἔντονη, ὅσο ὁ δέκτης ὀργανισμὸς ἀκμάζει. Δὲ μιῶ γιὰ τὴ μηχανικὴ

ἀντίδραση τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους μετὰ τοὺς διωγμούς — ἀν καὶ αὐτοὶ βοηθοῦν ἀντὶ νὰ βλάπτουν τὴν ἐξάπλωσιν — δὲ μιῶ οὔτε γιὰ τὴν ἀντίδραση τῆς παλιᾶς θρησκείας, ποὺ αὐτὴ τὸ ξέρει πῶς ἡ ὥρα τῆς νὰ ξεχαστῆ ἔφτασε :

*εἶπατε τῷ βασιλεῖ, χαμαὶ πέσε δαίδαλος ἀλλά.
οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβαν, οὐ μάντιδα δάφνην,
οὐ παγὰν λαλέουσιν, ἀπέσβετο καὶ ἄλλον ὕδωρ.²*

— Τί χαρακτηριστικὸ ποὺ εἶναι, οἱ ἱερεῖς τοῦ πιὸ πνευματικοῦ ἑλληνικοῦ θεοῦ, τοῦ Ἀπόλλωνα, νὰ δίνουν τὴν ἀπάντησιν αὐτῇ στὸν Ἰουλιανό : ὁ κύριος ἐκπρόσωπος τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ νὰ ὑποκλίνεται μπροστὰ στὸ χριστιανικὸ φῶς ! — Μιῶ κυρίως γιὰ τὴν ἀντίδραση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σκέψης, ποὺ ἀν καὶ στὴν ἐποχὴ ποὺ μιᾶμε φορᾶ ροῦχα Ἀρλεκίνου, μετὰ τίς ἐκλεκτικὰς νεοπλατωνικὰς τάσεις ποὺ ἐπικρατοῦν, κρύβει κάτω ἀπὸ τὸ ροῦχο αὐτὸ τὸ ἴδιο ἀκμαῖο σῶμα τοῦ ὀλοκληρωμένου ἀνθρώπου, ποὺ ἀν ἡ ἐξέλιξις τοῦ σταμάτησε, ἦταν γιὰ τὸ ἔλειπε ἀκριβῶς ἐκεῖνος ὁ θεῖος σπινθήρας, ποὺ ἔρχεται νὰ τοῦ προσφέρῃ ἡ νέα θρησκεία. Ἀντιστέκεται σθεναρὰ, μὰ μέσα του ξέρει, πῶς τὸ νέο τὸ μπόλι εἶναι ποὺ θὰ τοῦ προσδιορίσῃ τὸ καινούργιο ἀνάβασμα· κιόλας τὸ δεῦτερο αἰῶνα στὸ πνευματικὸ ἐργαστήρι τῆς Ἀλεξάνδρειας σκύβουν σοφὰ κεφάλια συγκριτικὰ πάνω στὰ μεγάλα κείμενα, νὰ μελετήσουν καὶ νὰ προετοιμάσουν. Στὴν Κατηχητικὴ Σχολὴ ὁ Ὀριγένης, ὁ Κλήμης καὶ ὁ Πάνταινος ὀρχματίζονται καὶ καλλιεργοῦν τὸ βλαστάρη ποὺ περιμένουν νὰ ξεπεταχτῆ.

Καὶ ἔρχεται ἡ ὥρα τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν.

Δὲν εἶναι σπάνιο φαινόμενο στὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων — εἶναι ἀντίθετα φαινόμενο σχεδὸν καθολικὸ — στίς ἀποφασιστικὰς καμπὰς νὰ ἀναφύεται μιὰ ἢ πιὸ πολλὰς προσωπικότητες, ποὺ νὰ ἐνσαρκώνουν μετὰ τρόπο ἀνέλπιστα τέλει οἱ κρυμμένες τάσεις καὶ δυνάμεις τῆς ἐποχῆς, ποὺ νὰ συμπυκνώνουν καὶ νὰ πραγματώνουν μετὰ εὐαισθησία μοναδικὴ καὶ ἐκφραστικὴ ἱκανότητα κρυστάλλινη, ὅ,τι ὡς τῆς δικῆς τους παρουσίας τὴν ὥρα ἦταν ἀνησυχία διάχυτη στὸν ἄέρα, μυρμιδισμὰ στοὺς ἀρμούς τῆς ἐποχῆς.

Στὴν πολιτικὴν ἱστορίαν ὁ Χριστιανισμὸς νίκησε μετὰ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου τὸ ἔργο· στίς καρδιὰς τῶν ἀνθρώπων εἶχε νικήσει πολὺ πιὸ πρὶν. Ἔμενε νὰ βλαστῆ ἐκεῖνο τὸ μπόλι, ποὺ εἶδαμε νὰ ἀποθέτῃ ὁ Θεὸς στῆς ἀνθρωπότητος τὸ νοῦ, στὴν ἑλληνικὴν σκέψιν. Μέσα στὸ γονιμικὸ τὸν ἄνεμο, ποὺ εἶδαμε γεννιέται στὴ Σχολὴ τῆς Ἀλεξάνδρειας καὶ ποὺ ὕστερα γονιμοποιεῖ τὴν πνευματικὴν ἐπικαιρότητα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου ὅλου, ὀρθώνονται οἱ τρεῖς προσωπικότητες τῶν Ἱεραρχῶν, πρωτομάχοι καὶ πρωτοθεμελιωτὰς τῆς καινούργιας ἐποχῆς ποὺ ἀνατέλλει.

Ἐναρωτηθήκαμε πρὶν, ποῦ ἔργο τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν καταξιώνει τὴ συμβολή τους στὴν πνευματικὴ ἱστορία. Ἴσως τώρα νὰ βλέπουμε, πόσο ἄστοχα διατυπώσαμε τὸ ἐρώτημά μας. Δὲν εἶναι τὸ ἔργο τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν — πολὺ λιγότερο μιὰ πλευρὰ τοῦ ἔργου τους — δὲν εἶναι οὔτε ἡ προσωπικότητα οὔτε ἡ δράση τους μόνη ἢ καὶ στὸ σύνολό της ἀκόμα — πολὺ πιὸ βαθιά : εἶναι ἡ οὐσία τους ποὺ ἀποτελεῖ στὴ συμβολή τῶν μεγάλων δρόμων τὸ μιλιοδείκτη.

Στὴν οὐσία τους συνυπάρχουν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πνεῦμα καὶ Χριστιανισμός· βιολογικὰ ἀκόμα καὶ προϋπάρχουν τὰ δύο στοιχεῖα, ὅταν, παράδειγμα, τοῦ Βασιλείου ὁ πατέρας ἦταν καθηγητὴς τῆς ρητορικῆς, χριστιανὸς ὅμως, ὅπως καὶ ἡ γενιά του ὀλόκληρη, ποὺ τὴν τιμοῦν ἕνας μάρτυρας — ὁ πατέρας τῆς μητέρας του — καὶ μιὰ ἀγία — ἡ μητέρα τοῦ πατέρα του. Προϋπάρχουν, συνυπάρχουν μὰ καὶ συντρέφονται, ὅταν στὴ χριστιανικὴ τους διαπαιδαγώγηση οἱ Ἱεράρχες αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νὰ προσθέσουν καὶ τίς ἐθνικὲς σπουδὲς στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Ἀντιόχεια κυρίως, μὰ καὶ ἄλλοῦ. Μαθητὲς τοῦ Ἱμερίου ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος, μαθητὲς τοῦ Λιβανίου ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Βασίλειος. Ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος δίδαξαν ἄλλωστε καὶ οἱ ἴδιοι γιὰ ἕνα σύντομο χρονικὸ διάστημα ρητορικὴ, πρὶν ἀφιερωθοῦν στὴν ἐκκλησία. «Ὅσο γιὰ τὸν Ἰωάννη, ὁ ἴδιος ὁ Λιβάνιος μᾶς λέει πὼς εὐχαρίστως θὰ τὸν ἄφηνε διάδοχό του στὴ φιλοσοφικὴ του σχολὴ εἰ μὴ οἱ Χριστιανοὶ τοῦτον ἐσύλησαν³. Συντρέφονται μὰ καὶ συμπολεμοῦν τέλος ἑλληνισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς ὅταν οἱ Ἱεράρχες σὲ μεγαλύτερη ἡλικία, ἐνεργοὶ πιά λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας, ὑπερασπίζουσι μὲ τὴ γραφίδα καὶ τὸ λόγο τὴν ὀρθὴ πίστη ἀπὸ τῶν αἱρέσεων τὴν καταιγίδα.

Ἐπιτρέψτε μου νὰ σᾶς διαβάσω δύο χωρὶα ἀπὸ τὸν Ἅγιο Βασίλειο, ποὺ στὸ φιλόλογο εἶναι πιὸ οἰκεῖος, νὰ δοῦμε ἀπὸ κοντὰ τὴ συμμαχία : εἶναι καὶ τὰ δύο ἀπὸ τὴν ὄγδοη ἐπιστολὴ, *Γρηγορίῳ ἐταίρω*⁴. Ὁ Βασίλειος καταπολεμᾷ ἐδῶ τὴν κακοδοξία τῶν Ἀρειανῶν κυρίως, ποὺ γι αὐτοὺς ὁ Χριστὸς καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἦταν κτίσματα μόνο τοῦ Θεοῦ πατέρα :

Ἀλλὰ καὶ τὸ Οὐ δύναται ὁ Υἱὸς ποιεῖν ἄφ' ἑαυτοῦ οὐδέν, λαμβάνουσιν οἱ θεομάχοι ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων. ἐμοὶ δὲ καὶ τοῦτο τὸ ῥητὸν μάλιστα καταγγέλλει τῆς αὐτῆς φύσεως εἶναι τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ. εἰ γὰρ ἕκαστος τῶν λογικῶν κτισμάτων δύναται τι ποιεῖν ἄφ' ἑαυτοῦ, αὐτεξούσιον ἔχον τὴν ἐπὶ τὸ χειρόν τε καὶ κρεῖττον ῥοπήν, ὁ δὲ Υἱὸς οὐ δύναται τι ποιεῖν ἄφ' ἑαυτοῦ, οὐ κτίσμα ὁ Υἱός. εἰ δὲ μὴ κτίσμα, ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ. καὶ πάλιν, οὐδέν τῶν κτισμάτων τὰ ὅσα βούλεται δύναται. Ὁ δὲ Υἱὸς ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησεν. οὐκ ἄρα κτίσμα ὁ Υἱός. καὶ πάλιν, πάντα τὰ κτίσματα ἢ ἐκ τῶν ἐναντίων συνέστηκεν ἢ τῶν ἐναντίων ἐστὶ δεκτικά. Ὁ δὲ Υἱὸς αὐτοδικαιοσύνην καὶ ἄυλός ἐστιν. οὐκ ἄρα κτίσμα ὁ Υἱός. εἰ δὲ μὴ τοῦτο, ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ.

Ἡ ἀκριβέστατη λογικὴ ἀπόδειξις, ἡ συσσώρευση ἐπαναληπτικῶν ἀποδείξεων, ἡ προσεκτικὴ κατοχύρωση τοῦ συλλογισμοῦ, ἡ ἀπέριπτη σχεδὸν μαθηματικὴ διατύπωση, ὀλόκληρη ἡ μορφολογία καὶ ἓνα μεγάλο μέρος τῆς ἐννοιολογίας καὶ τῆς ὀρολογίας τοῦ χωρίου θὰ ἦταν στὴν πνευματικὴ ἱστορία ἀδιανόητες, ἂν δὲν ὑπῆρχε παλιὸς δάσκαλος καὶ μελετητὴς τῆς ἀποδεικτικῆς συλλογιστικῆς ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὸν τὸ πλατωνικὸ ἔργο καὶ τὸ σοφιστικὸ κίνημα. Καὶ γενικότερα ὅμως, ἡ χρῆσις τοῦ ὀρθοῦ λόγου στὴ διερεύνηση προβλημάτων δογματικῶν εἶναι στοιχεῖο ἑλληνικόν.

Λίγο πάρα κάτω στὴν ἴδια ἐπιστολὴ: *Μακάριοι γὰρ, φησὶν (ὁ Χριστός), οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται. καὶ μηδὲ ἄλλο τι, ἀδελφοί, τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν νομίσητε ἢ τὴν τῶν ὄντων ἀληθῆ κατανόησιν, ἣν καὶ μακαριότητα ὀνομάζουσιν αἱ Θεῖαι Γραφαί. Ἡ γὰρ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐντὸς ἡμῶν ἐστὶ. περὶ δὲ τὸν ἐντὸς ἄνθρωπον οὐδὲν ἕτερον ἢ θεωρία (μὲ τὴν ὀπτικὴν ἔννοιαν: θεώρηση) συνίσταται. θεωρία ἂν εἴη λοιπὸν ἢ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. ὦν γὰρ νῦν τὰς σκιάς καθορῶμεν, ὡς ἐν κατόπτρῳ, ἕστερον ἀπαλλαγέντες τοῦ γεῶδους σώματος τούτου καὶ ἀφθαρτον ἐπενδυσάμενοι καὶ ἀθάνατον, τούτων τὰ ἀρχέτυπα κατοφόμεθα.*

Ἐδῶ δὲν εἶναι μόνο ἡ κίνησις τοῦ χωρίου καὶ τὸ λεκτικόν, εἶναι καὶ ὀλόκληρο τὸ ἔραμα στὴ σύλληψή του ἑλληνικόν. Ἡ τῶν ὄντων ἀληθῆς κατανόησις ὡς θεωρία, τὰ ἐπίγεια ὡς σκιά ἐν κατόπτρῳ, πού κάποτε χάνοντες τὸ γεῶδες τοῦ σώματος θὰ μπορέσουμε νὰ ἀντικρύσουμε τὰ ἀρχέτυπά τους, εἶναι ὀράματα πλατωνικά ἀπὸ τὸ Φαίδωνα καὶ τὴν Πολιτεία, πού ὁ Βασίλειος τὰ οἰκειοποιήθηκε καὶ τὰ χρησιμοποιοεῖ ἐδῶ ὑπηρετικὰ στίς χριστιανικὲς ἀλήθειες. Ὅπλα ἑλληνικά πού μάχονται γιὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ τὴν καθιέρωση καὶ τὴν ὀρθοδοξία ἀποτελοῦν ἄλλωστε καὶ τοῦ Χρυσοστόμου ἢ περιτέχνη ρητορικὴ καὶ τοῦ Γρηγορίου ἢ ὑποβλητικὴ ποίηση. Καὶ στοὺς τρεῖς Ἱεράρχες γνώσις καὶ πίστις στρατεύονται σὲ νικηφόρο ἀγῶνα κοινόν.

Στὴν οὐσία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν εἶδαμε πῶς τὸ ἑλληνικόν καὶ τὸ χριστιανικόν πνεῦμα προϋπάρχουν, συνυπάρχουν, συντρέφονται καὶ συμμαχοῦν. Μήπως θὰ ἦταν πιὸ σωστὸ νὰ ἀντικαταστήσουμε τὰ ρήματα αὐτὰ ὅλα μὲ ἓνα μόνο, καὶ νὰ ποῦμε, πῶς ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ χριστιανικὴ οὐσία στοὺ σταυροδρόμι τοῦ τετάρτου αἰῶνα συνταυτίζονται καὶ πῶς τούτου τοῦ συνταυτισμοῦ ἐνσαρκωτὲς πρῶτοι στάθηκαν ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός; Πιστεύω ναί.

Ἰπάρχει ὡστόσο μιὰ ἀντίρρηση: ὁ ἴδιος ὁ Μέγας Βασίλειος σύνθεσε ἓνα ἔργο μικρὸ μὰ σημαντικόν πού μᾶς σώζεται μὲ τὸν τίτλο *Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὀφελοῦντο λόγων*. Ἄν πραγματικὰ οἱ Ἱεράρχες ἐνσαρκῶνουν τὸ συνταυτισμὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ μὲ τὸ Χριστιανισμό, ἔπρεπε

φυσικά ο συνταυτισμός αυτός να εκφράζεται και θεωρητικά στο έργο αυτό, όπου ένας τους δίνει συμβουλές στους νέους, πώς να βρίσκουν ωφέλεια διαβάζοντας τα έργα της προχριστιανικής πνευματικής παραγωγής.

‘Μελετήστε τους ‘Αρχαίους’ κοιτάξετε να έμβραθύνετε στην όμορφα της τέχνης και της σκέψης τους. Ζήστε μαζί τους βήμα βήμα τον άγώνα του ανθρώπου που προσπαθεί να γνωρίση τον ίδιο του τον έαυτό, να αναπτυχτή, να όρθοδοποδίση, να όργανωθή, να λευτερωθή από τον έξαναγκασμό της φυσικής αντίξοότητας, της πρόληψης, της ζωικής του υπόστασης. Καμαρωστε τον πόθο του να μάθη, τα πνευματικά του έπιτεύγματα, το αίσθητικό του τάλαντο, τη φιλοπατρία του. Μελετήστε συστηματικά τη φιλοσοφία του’ προσπαθήστε και τη θρησκευτικότητα του ακόμα να την καταλάβετε! Το κέρδος σας θα είναι μεγάλο: ή εικόνα του κλασσικού ανθρώπου θα σας δείξη και τη δύναμη μα και τις αδυναμίες του. Θα καταλάβετε πώς ο δρόμος που πορεύτηκε ο άνθρωπος ήταν μεγάλος και δύσκολος, μα τέρμα δέν είχε όσο έλειπε ή θεμελιωμένη πίστη’ και όταν στη σωστή την ώρα ο Μεσίας του προσφέρει το τέρμα αυτό, θα αναγνωρίσετε πόσο μεγάλο είναι το δώρο και πόσο άπεραντη ή θεϊκή σοφία και αγάπη που προϋποθέτει. Κέρδος σημαντικό θα έχετε από τη μελέτη των ‘Αρχαίων και σε ό,τι πιό στενά σχετίζεται με τις δικές σας τις νοητικές δυνατότητες: ή συναναστροφή με τα μεγάλα πρότυπα θα πλατύνη τον πνευματικό σας όρίζοντα, θα όξύνη τις νοητικές σας λειτουργίες, θα αναπτύξη τις έκφραστικές σας δυνατότητες...’ Κάπως έτσι θα περιμέναμε ο Μέγας Βασίλειος να μιλά στους νέους συστήνοντάς τους να ακολουθήσουν το δρόμο που και ο ίδιος ακολούθησε. Δέν το κάνει όμως!

Τή μελέτη των κλασσικών τη θεωρεί προπαιδεία για τη μελέτη των χριστιανικών κειμένων: *σε αυτά ώσπερ εν σκιαίς τισι και κατόπτροις, τῷ της ψυχῆς ὄμματι τέως προογυμαζόμεθα (2,30 κκ.)* προκειμένου μετά να ασχοληθούμε με τα *ιερά κείμενα: τοίς έξω δὴ τούτοις προτελεσθέντες, τηνικαυτα των ιερων και απορητων επακουσόμεθα παιδευμάτων’ και οϊον εν υδατι τον ηλιον οραν εθισθέντες ουτως αυτω προσβαλουμεν τῷ φωτι τας σφεις (2,46 κκ.)*. Πρόκειται ουσιαστικά για την ίδια πλατωνική εικόνα, που είδαμε και άλλοῦ να τη χρησιμοποιοῦ ο Βασίλειος: αυτή τη φορά όμως ή εικόνα προδίνει τη βαθύτερη όντολογική διαφορά των δύο κατηγοριών κειμένων, αυτήν ακριβώς που καταξιώνει τον έλληνισμό πλάι στο Χριστιανισμό και που καθιστά τη συνεργασία τους απαραίτητη και αποδοτική.

Το ίδιο πλανημένη είναι και ή μέθοδο της μελέτης που συστήνει: όπως οι μέλισσες δέν παίρνουν όλο το λουλούδι, μα μόνο το μέλι, έτσι και εσείς από τα αρχαία κείμενα να κρατάτε δικό σας μόνο ό,τι είναι χριστιανικά παραδεκτό και να κλείνετε τα αυτιά σας σε όλα τα άλλα, όπως ο ‘Οδυσσεάς στα τραγούδια των Σειρήνων. ‘Ότι το μέλι αποτελεί όργανικό τμήμα του λουλουδιού και δέν μπορεί να το αποσπάση κανείς χωρίς να ταραξή και του συν-

όλου τήν ἄρμονία μὰ καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ μελιοῦ τήν οὐσία, αὐτὸ ὁ Μέγας Βασιλείος τὸ παραβλέπει. Κάνει τὸ λάθος νὰ πιστεῦη, πὼς στὴν ἀναζήτηση τῶν χριστιανικῶν σπερμάτων στὰ προχριστιανικὰ κείμενα ἐξαντλεῖται ἢ μορφωτικὴ τους ἀξία. Παραγνωρίζει ἀκόμα τελείως τὴ νοητικὴ καὶ τὴν αἰσθητικὴ καλλιέργεια ποὺ χαρίζει ἢ συναναστροφή μαζί τους. Τί συμβαίνει;

Δὲ νομίζω πὼς μπορούμε νὰ κρυφοῦμε πίσω ἀπὸ μιὰ καθαρὰ πραγματιστικὴ ἀπάντηση καὶ νὰ ποῦμε, πὼς ὁ Μέγας Βασιλείος φυσικὰ ξέρει τὸν ὀρθὸ τρόπο νὰ δέχεται ὁ Χριστιανὸς ὠφέλεια ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ κείμενα, μιὰ καὶ ὁ ἴδιος τὸν ἀκολούθησε, δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ τὸν συστήσῃ στοὺς νέους ποὺ σὲ αὐτοὺς ἀπευθύνεται στὸ ἔργο του· ἔτσι ἀνώριμοι ποὺ εἶναι, δὲ θὰ μπορέσουν νὰ συλλάβουν τὸ βάθος τῆς σκέψης του, καὶ γι αὐτὸ τοὺς συστήνει νὰ κάνουν αὐτὸ ποὺ καὶ ἐμεῖς καμιά φορά κάνουμε προκειμένου νὰ δώσουμε στὰ χέρια τῶν νέων κείμενα ἀρχαῖα: νὰ ἀνθολογήσουν ἠθικοπλαστικὰ χωρία καὶ νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ αὐτά. "Ὅχι, δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ ἀπάντηση στὴν ἀπορία μας. Στὸ πλαίσιο τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ μιλήσουν ὅπως προτείναμε· εἶναι ἀντίθετα ἀπόλυτα φυσικὸ νὰ συμφωνήσουν, πὼς οἱ ἔρωτες τοῦ Δία καὶ οἱ διαφωνίες τῶν θεῶν, ὅπως τὶς περιγράφουν οἱ κλασσικοὶ ποιητές, ἀποτελοῦν ἀνάγνωσμα ψυχοφθόρο· βρίσκονται ἄλλωστε μὲ τὴν πίστη τους αὐτὴ στὸ τέρμα μιᾶς παράδοσης ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τοὺς Προσωκρατικούς ἤδη, τὸν Ξενοφάνη καὶ τὸν Ἡράκλειτο. Ἀκόμα εἶναι φυσικὸ νὰ συμφωνήσουν μὲ τὸν Ἰουστίνου, ποὺ λίγα χρόνια πρωτότερα εἶχε πῆ: ὅσα παρὰ πᾶσι (ἐννοεῖ τοὺς ἀρχαίους σοφοὺς) καλῶς εἰρηται, ἡμῶν τῶν χριστιανῶν ἐστὶ. Φυσικὸ ἦταν ἀκόμα καὶ νὰ κατηγορήσουν στὸ σύνολό τους τοὺς ἀρχαίους, ὅπως μερικὲς φορές τὸ κάνει ὁ Ἰωάννης. Τὴ δικὴ μας τὴ θεωρία γιὰ τὴ μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἀρχαίου κόσμου, καρπὸ τῆς φιλολογικῆς μὰ καὶ τῆς θεολογικῆς ἐργασίας ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση σχεδόν, ὡς σήμερα, εἶναι ἀδύνατο νὰ τὴν ἔχουν ἤδη συλλάβει οἱ Ἱεράρχες· ὅπως δὲν τὴν εἶχε συλλάβει οὔτε ὁ Βυζαντινὸς τεχνίτης ποὺ πρωτοζωγράφησε Ἀρχαίους Ἑλληνας σοφοὺς μὲ φωτιστέφανο μέσα στὸν πρόναο τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ. Γιὰ μιὰ τέτοια ἐπίγνωση τοὺς ἔλλειπε ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ ὁ ἴδιος τους ὁ ἑαυτὸς ὡς ἀντικειμενικὸ δεδομένο: ὅποιος βρίσκεται στὴ συμβολὴ τῶν δρόμων δὲν βλέπει παρὰ δύο δρόμους· τὸν ἕναν τὸν πλατῦ, αὐτὸν ποὺ ὁ ἴδιος θὰ ἀνοίξῃ, δὲν τὸν βλέπει.

Ἀκριβῶς ὅτι οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες πραγματάωσαν τὸ συνταυτισμὸ τοῦ ἑλληνικοῦ μὲ τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα ἐγκαινιάζοντας μὰ καὶ ἀνοίγοντας οἱ ἴδιοι τὸ δρόμο τὸν ἑλληνοχριστιανικὸ ἔξω ἀπὸ κάθε θεωρητικὸ προγραμματισμὸ καὶ κάθε συγκεκριμένη πολιτιστικὴ ἐπιδίωξη, αὐτὸ ἀκριβῶς ἀνεβάζει τὴν ἀξία τῆς προσφοράς τους καὶ τοὺς κάνει ἀξιους γιὰ τὴν εὐγνωμοσύνη καὶ τὸ συμβολικὸ βάθος ποὺ τοὺς ἀποδίνουμε.

Σεβασμιότατε,
Κυρίες και Κύριοι,

Στις τριάντα Ίανουαρίου, τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, γιορτάζουν οἱ Ἕλληνες τὴν ἡμέρα τῆς Παιδείας. Τὴν ἔχουν διαλεγμένη τὴ μέρα αὐτή, γιατί παιδεία χωρὶς ἰδανικὸ εἶναι καὶ αὐτὴ ἄχαλκός ποὺ ἤχηε καὶ κύμβαλο ποὺ ἀλαλάζει' καὶ γιατί τὸ μόνο ἰδανικὸ ποὺ ἀναγνωρίζουμε οἱ Ἕλληνες εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ δλοκληρωμένου ἐλεύθερου ἀνθρώπου, ποὺ συνειδητὰ καὶ ἐθελούσια ὑποτάσσεται στοῦ Θεοῦ τὸ θέλημα: τὸ πνεῦμα τὸ ἑλληνοχριστιανικό. Ἔτσι σὰ σήμερα καὶ κάθε χρόνο ἀκούει σεβαστικά στὴν ἐκκλησία τὸν ἱερέα ὁ δάσκαλος, καὶ ἀργότερα ὁ ἱερέας στὸ σχολεῖο στοχαστικά τὸ δάσκαλο. Γιορτάζουν ἔργο κοινό. Καὶ οἱ μαθητὲς εἶναι νὰ πάρουν τὶς ὥρες αὐτὲς μαζί τους, νὰ μὴν τὶς ξεχάσουν. Νὰ τὶς θυμοῦνται ὅταν κανεὶς τοὺς πῆ, πὼς ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἐποχὴ χωρὶς ἰδανικά, καὶ ὅταν κάποιος τοὺς κηρύξη ἰδανικά ἄλλα: νὰ τὶς θυμοῦνται, ὅταν οἱ δυσκολίες στὴ ζωὴ ἔρθη στιγμή καὶ κλονίσουν τὴν πίστη τους εἴτε στοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀξία, εἴτε στοῦ Θεοῦ τὴν τελειότητα. Νὰ τὶς θυμοῦνται καὶ ὅταν ἔρθουν τὰ χρόνια νὰ γίνουν οἱ ἴδιοι λειτουργοὶ τῆς γνώσης μὰ καὶ ὅ,τιδήποτε ἄλλο: νὰ ξέρουν, πὼς μόνο τότε ἀκολουθοῦν τὸ δρόμο τὸ σωστό, ὅταν τὸ κάθε τους ἔργο μπορεῖ νὰ σταθῆ ὄρθιο στὸ φῶς, ποὺ ἀπὸ τὸ βάθος τῶν αἰῶνων ἀκτινοβολοῦν γιὰ τὴν Ἑλλάδα οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες, τῆς τρισηλίου θεότητος φωστῆρες τρεῖς, οἱ μέγιστοι.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Οί παραπομπές στην Καινή Διαθήκη από την κριτική έκδοση του E. Nestle, Stuttgart 1923.

2. Δες για τὸ χρησμὸ αὐτό, ποῦ δόθηκε ἀπὸ τὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν στὸν Ὀριβάσιο, προσωπικὸ γιατρὸ καὶ ἀποσταλμένο τοῦ Ἰουλιανοῦ: H. W. Parke, D. E. W. Wormell, The delphic oracle, vol. 2, 194 sq., Oxford 1956, ὅπου καὶ οἱ παραπομπές στις ἱστορικές μαρτυρίες.

3. Σωζομ. Ἐκκλ. Ἰστ. 8, 2, 1 κ.: *Ἦν δέ τις ἐν Ἀντιοχείᾳ τῇ παρ' Ὀρόντῃ πρεσβύτερος ὄνομα Ἰωάννης, γένος τῶν εὐπατριδῶν, ἀγαθὸς τὸν βίον, λέγειν τε καὶ πείθειν δεινὸς καὶ τοὺς κατ' αὐτὸν ὑπερβάλλον ῥήτορας, ὡς καὶ Διβάνιος ὁ Σύρος σοφιστῆς ἐμαρτύρησεν· ἦν γὰρ ἐμελλε τελευτᾶν, πυνθανομένων τῶν ἐπιτηδείων, τίς ἀντ' αὐτοῦ ἔσται, λέγεται εἰπεῖν Ἰωάννην, εἰ μὴ Χριστιανοὶ τοῦτον ἐσύλησαν.*

4. Οἱ παραπομπές ἀπὸ τὴν έκδοση τοῦ R. J. Deferrari, LCL 1961 τ. 1, 78 κ. καὶ 88.